

BRĂȚĂRI DE STICLĂ DESCOPERITE PE RAZA ORAȘULUI BUCUREȘTI

Ingrid POLL,
Gheorghe MĂNUCU ADAMEȘTEANU

Cercetările arheologice întreprinse pe raza orașului București – săpături sistematice, dar și numeroase intervenții cu caracter de salvare – au prilejuit investigarea mai multor necropole din Evul mediu; în marea lor majoritate ele au funcționat în secolele XVIII–XIX și se caracterizează printr-un inventar funerar destul de sărac¹, multe dintre ele rămânând încă nepublicate².

Dintre obiectele depuse în morminte ne-au reținut atenția brațările confecționate din pasta de sticlă, o categorie de podoabe destul de puțin întâlnită ce nu a stat în atenția cercetătorilor care se ocupa de această perioadă.

Primul fragment de culoare albastră, cu secțiune triunghiulară, provine de pe strada Ziduri dintre vii, din București; Dinu Rosetti a efectuat cercetări arheologice, în perioada interbelică, într-o așezare din secolele II și I î.e.n. iar cu ocazia unei exploatare de nisip a fost descoperit un mormânt de incinerare contemporan cu această locuire³. Brățara are analogii în așezarea de la Ghimbav din Transilvania (secolele I î.e.n.–I e.n.)⁴.

Următoarea descoperire pe care o putem aduce în discuție s-a făcut în anul 1953 la Radu Vodă : „În dărămăturile de ziduri din partea vestică a dealului s-au găsit și două fragmente tipice de brățări de sticlă“ cunoscute în așezarea de la Garvăn, care asigurau încadrarea în secolele X–XI a unor fragmente ceramice⁵. În stadiul actual al cunoștințelor noastre ne exprimăm unele rezerve în legătură cu cronologia propusă deoarece s-ar putea foarte bine că aceste brățări să fi circulat și într-o etapă mult mai târzie (secolele XVIII–XIX), posibilitate ce nu era cunoscută atunci. Dar trebuie făcută precizarea ca descoperiri similare de brățări din pastă de sticlă se cunosc nu numai în Dobrogea, ci și în așezări rurale: Bucov⁶, Dridu⁷, aflate mult mai aproape de București.

Majoritatea brățărilor din pasta de sticlă descoperite pe raza orașului București sau în împrejurimile sale datează din perioada de sfârșit a Evului Mediu (secolele XVIII–XIX) și au fost descoperite după anul 1970.

¹ Gh. Cantacuzino, *Materiale*, V, 1959, p. 636–642; Panait I. Panait, *Glasul bisericii*, XX, 1961, 5–6, p. 490–496; idem, C.A.B., I, 1962, p. 154–156; Panait I. Panait, *Mioara Turcu*, Iulia Constantinescu, C.A.B., II, 1965, p. 264–270; *Mioara Turcu*, C.A.B., II, 1965, p. 297–308; Panait I. Panait, *Aristide Ștefănescu*, *Glasul bisericii*, XXIX, 1970, 1–2, p. 85–96; *Mioara Turcu*, *Glasul bisericii*, XXIX, 1970, 7–8, p. 777–780.

² Pentru o cronică a săpăturilor arheologice, vezi Constantin Mandache, C.A.B., III, 1981, p. 289–294 (din intervalul 1975–1980); Ionel Zănescu, C.A.B. IV, 1992, p. 363–371 (pentru perioada 1981–1989).

³ Piesa se află în colecția M.I.A.M.B., inv. 1401/15782: informații despre cercetările efectuate de Dinu V Rosetti, ne-au fost oferite de către d-na dr. Mioara Turcu – vezi și Mioara Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, nr. 28, p. 185.

⁴ Al. Aldea, *Apulum*, X, 1972, p. 14, fig. 10/3.

⁵ V. Zirra, D. Berciu, Margareta Tudor, *Studii și referate privind istoria României*, I, 1954, p. 415.

⁶ Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. (Așezările din secolele VIII–X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978, p. 121; P. Diaconu, S.C.I.V.A., 30, 1979, 3, p. 474.

⁷ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 94.

Mănăstirea Văcărești (1973-1977) ⁸

Săpăturile arheologice de salvare au vizat și o zonă aflată la sud de incinta mică: deși nu a fost depistată necropola mănăstirii din sec XVIII–XIX, cu totul întâmplător a fost descoperit un mormânt izolat de femeie (M₂) „inventarul mormântului consta dintr-un inel de bronz găsit la mâna stângă și o brățară de sticlă albastră aflată la mâna dreaptă“. Mormântul face parte dintr-o necropolă existentă în secolul al XVIII-lea la sud de mănăstire.

În explicațiile de la figura 47/8 referitoare la inventarul mormântului, autorul extinde cronologia și în secolul al XIX-lea, perioada ce ni se pare mai apropiată pentru datarea brățărilor descoperite în București.

Biserica Flamândă (1974) – strada Olimpului 17 ⁹

Aristide Ștefănescu a descoperit un cimitir cu 21 de morminte ce aparțin mai multor etape cronologice; Biserica din lemn datează de la 1766 și a fost înlocuită cu o biserică din piatră, a cărei construcție s-a încheiat la anul 1800.

Mormintele mai vechi sunt mai sărace în timp ce înmormântările ce corespund bisericii de zid sunt mai bogate: inele, copci, nasturi și pe baza numeroaselor monede se poate aprecia că acest cimitir a funcționat până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acestei ultime etape îi putem atribui și două brățări din pastă de sticlă, inedite, descoperite întâmplător la 0,40 m, care par să provină din inventarul unui mormânt de copil din secolul al XIX-lea, deranjat de înmormântări ulterioare. Brățările au diametrul de 45 mm, secțiunea semicirculară și sunt lucrate destul de neîndemânatic din pastă de sticlă de culoare albastră; una dintre ele încearcă să se apropie de tipul cu secțiune triunghiulară și nervuri în relief.

Domenști. Biserica Sf. Paraschiva (1988) ¹⁰

Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate de către Panait I. Panait și Radu Ocheșanu au fost cercetate mai multe morminte din cimitirul ce s-a format în jurul bisericii: descoperirile sunt încă inedite, dar prin amabilitatea domnului Panait I. Panait putem prezenta inventarul unui mormânt de femeie – M₄ – la care s-au găsit trei brățări din pastă de sticlă de culoare albastră, lucrate destul de neglijent cu lățimea și grosimea variabilă; una singură a fost executată cu ceva mai multă atenție și îndemânare și este decorată cu nervuri în relief. La gât avea un sirag din 10 mărgele de sticlă, destul de mari (diametrul de cca. 10 mm) iar datarea este asigurată de cinci monede: două de argint, una ilizibilă și una de la Ferdinand I de Austria, bătută în monetăria de la Praga, în anul 1840 ¹¹ și trei de bronz, emisiuni românești din anul 1867 – două piese de 5 bani și una de 10 bani.

Ordoreanu I (1987) ¹²

Partea din amonte a lacului Mihăilești de pe Argeș a afectat și vechea vatră a satului medieval Ordoreanu. Pe malul stâng al vechiului curs de apă, a fost cercetată o biserică și cimitirul aferent: din el au fost dezvelite 16 morminte datate din secolul

⁸ Cristian Țico, C.A.B., III, p. 251-252, fig. 4/7-8; Brățara se află în colecțiile M.I.A.M.B.

⁹ Aristide Ștefănescu, Glasul bisericii, XXXV, 1976, 1-3, p. 179-183; brățările se păstrează în colecțiile M.I.A.M.B. inv. 114721, 114722.

¹⁰ Ionel Zănescu, C.A.B., IV, 1992, p. 370; piesele găsite aici se află în patrimoniul M.I.A.M.B.,

¹¹ *World Coins*, 1985, p. 100, nr. 189 – identificarea a fost făcută de Katiușa Pârvan de la Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie din București.

¹² Aristide Ștefănescu, C.A.B., IV, 1992, p. 257.

al XVIII până în a doua jumătate a secolului XIX. În inventarul unui mormânt s-a găsit și o brățară din sticlă, de culoare albastră, decorată cu pastile de sticlă albă și albastră, înglobate în pasta moale a brățării, piesa care rămâne un unicat printre descoperirile din zona orașului București, dar și de la noi din țară, având analogii doar printre exemplarele de pe teritoriul Ungariei¹³.

Grozăvești-Biserica Căldărarii Vechi (1995)

În perioada aprilie-iunie 1995 s-au efectuat săpături de salvare pe locul unde urma să se construiască o stație de pompare a apei. Amplasamentul ales de constructor, un teren viran de pe malul drept al Dâmboviței, în imediata vecinătate a Bisericii Căldărarii Vechi, a afectuat un cimitir medieval târziu ce a funcționat în două etape cronologice.

Au fost descoperite 34 morminte de inhumăție orientate vest-est, îngropate la adâncimi ce variază între 1,00–1,70 m. Majoritatea scheletelor au fost puse în sicrie de lemn dar există câteva cazuri când defuncții au fost depuși direct în groapă. Au fost dezvelite morminte de femei, bărbați și copii, depuse în decubit dorsal, cu mâinile împreunate pe cutia toracică sau pe bazin. Ca o excepție menționăm câteva morminte, dispersate în cadrul necropolei, la care brațele sunt îndoite și palmele sunt puse pe omoplați (bogomili?)

Cronologia cimitirului este asigurată de câteva monede austriece – 6 kreutzeri din 1849, 2 kreutzeri din 1851 sau românești – 10 bani din 1867 – depuse pe piept sau legate de un deget.

Inventarul funerar este foarte sărac și se rezumă la câteva piese de podoabă – un cerceț, un ac de păr, sau câteva accesorii de îmbrăcăminte, nasturi de os, sifed (de la cămașă), de metal (de la o manta militară?) sau copci. Într-un singur caz la M₅, împreună cu o monedă ilizibilă, putem menționa o brățară din pastă de sticlă de culoare albastră, lucrată destul de neglijent.

Ulterioare acestui nivel de înmormântări am mai consemnat un alt grup separat de morminte, mult mai bine conservate – circa.15 schelete – care nu au făcut obiectul investigațiilor arheologice.

București. Biserica Sf. Nicolae Șelari (1995)¹⁴

În timpul cercetărilor efectuate de către Aristide Ștefănescu, în partea de sud a bisericii, în umplutura de secol XIX, a fost găsit un fragment de brățară de sticlă de culoare albastră decorată cu nervuri în relief. Este posibil ca această brățară să fi făcut parte din inventarul unui mormânt de secol XIX deranjat de unele intervenții ulterioare.

*

Încercând o trecere în revistă a descoperirilor cunoscute de brățări de sticlă de pe raza orașului București, constatăm că acestea au o apariție sporadică în antichitate (sec. II–I î.e.n.), par să fie foarte cunoscute în feudalismului timpuriu (din păcate pentru piesele de la Radu Vodă nu dispunem de o încadrare cronologică mai strânsă) și apar în mai multe cimitire din sec. XVIII–XIX. Brățările care beneficiază de o

¹³ A. Gyurky Katalin, *Úvegek a középkori magyarok szagon*, Budapest, 1991, p. 17-18, 132, pl. XXLVI/4.

¹⁴ Piesă inedită aflată în colecțiile M.I.A.M.B.

datate clară – Domnești și Grozăvești – sunt din morminte de pe la jumătatea secolului al XIX-lea dar prin prisma descoperirilor din țară credem că acestea au fost folosite și în cursul secolului al XVIII-lea. Descoperiri similare de pe teritoriul Dobrogei – Niculiței (sec. XVIII)¹⁵ și Isaccea (sec. XVIII-XIX)¹⁶ sau din Moldova – Biserica Precistă din Galați (sec. XVIII-XIX?)¹⁷ par să confirme că brățărilor din sticlă au circulat cu precădere în secolele XVIII-XIX. Brățărilor par să fi fost confecționate special pentru a fi depuse în mormânte, pentru aceasta pledând caracterul neglijent și asimetria barei de sticlă. La polul opus acestora se găseau câteva exemplare descoperite în așezări – Brăila, Nufăru, Beidaud (județul Tulcea) care sunt frumos executate și decorate cu nervuri în relief sau sunt din sticlă de culoare albastră cu un fir albastru la interior (Nufăru).

Brățărilor lucrate din pastă de sticlă se mai întâlnesc și în unele cimitire de pe teritoriul Bulgariei – la două morminte din interiorul bisericii armenesti Sfântul Ștefan din Provadia (secolul XVII)²⁰, la Gabrovo (secolele XVII-XIX)²¹ sau din Iugoslavia²².

Existența mai multor categorii de brățări din pasta de sticlă, unele destul de prost executate până la exemplare de bună calitate, frumos decorate, a ridicat problema centrelor unde au fost executate.

Industria sticlei este atestată în Muntenia încă din anul 1622: printre martorii unui document din 22 aprilie, pentru întemeierea schitului Vălcani, pe terenul dat de moșnenii din Brănești, apar ca martori și „Pavel Sticlaru“ alături de „Ștefan Sticlaru“²³. În a doua jumătate a secolului XVIII-lea și în prima jumătate a secolului a XIX-lea se înmulțesc mărturiile referitoare la sticlari autohtoni sau meșteri veniți din străinătate care înființau manufacturi în care ajungeau să lucreze și peste o sută de muncitori²⁴. Un centru vestit se află în zona orașului Târgoviște, unde la începutul secolului al XVIII-lea, Del Chiaro ne spune că se făcea „o sticlă de culoarea azurului“, ce era destul de limpede și superioară celei aduse din Polonia²⁵.

Documentele vremii menționează la București o manufactură de sticlă în anul 1786²⁶, în timp ce la începutul secolului al XIX-lea se cunosc „14 olari și sticlaru“²⁷. Din păcate nu am găsit nici o mărturie care să se refere și la executarea brățărilor de sticlă. Dacă brățara descoperită la Ordoneanu reprezintă cu siguranță o piesă adusă din străinătate, celelalte trebuie să fi fost produse în manufacturile existente în țară. Singurele locuri cunoscute de la noi din țară, unde la începutul sec. XX se lucrau brățări din pastă de sticlă, sunt localitățile din Dobrogea, Ostrov și Nufăru²⁸.

¹⁵ Lia Bătrâna, R.M.M.M.I.A., XVII, 1986, 2, p. 85–86.

¹⁶ Ioan Vasiliu, Peuce, XI, 1995, p. 384.

¹⁷ Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, op. cit., p. 85, nota 45.

¹⁸ Semnificative sunt descoperirile de pe raza orașului București și de la Isaccea.

¹⁹ Ingrid Poll, Gh. Manucu Adameșteanu, Brățări de sticlă medievale descoperite în România, Arheologia medievală, I, 1996, p. 171–179.

²⁰ Ara Margos, Izvestia Varn, XII (XXVII), 1976, p. 137, pl. III/1–3.

²¹ Kina Kojceva, Godisnik na Muzeite ot Severna Balgaria, Varna, XIV, 1988, p. 68, 70–72, fig. 12e.

²² T. Boicevic, Starinar, III, 1908, p. 164, fig. 1 cf. Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, op. cit., p. 86, nota 42.

²³ C.C. Giurăscu, *Istoria românilor*, III, 2, 1946, p. 563–564.

²⁴ *Ibidem*, p. 565; *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 644, nota 1; Dumitru Z. Furnica, *Industria și dezvoltarea ei în Țările Românești*, București, 1926, p. 125, 130, nota 3, p. 131.

²⁵ C.C. Giurăscu, op. cit., p. 564.

²⁶ *Istoria României*, III, 1964, p. 644, nota 1; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 283.

²⁷ *Istoria orașului București*, I, p. 139–140.

²⁸ Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, *Dinogetia*, p. 313; Gh. Manucu Adameșteanu, Peuce, IX, 1984, p. 243.

Deoarece în documente nu am întâlnit referiri la prelucrarea brățărilor, am încercat să obținem informații suplimentare prin efectuarea unor analize a compoziției sticlei²⁹. S-a folosit tehnica de analiză prin fluorescența de raze X (XRF) cu dispersie energetică. Această metodă este nedistructivă și constă în iradierea probei cu un fascicol de radiații X și detectarea razelor X caracteristice ale elementelor componente într-un detector de Si (Li) și un analizor multicanal tip Canberra 80. Metoda permite punerea în evidență și măsurarea concentrațiilor elementelor-urmă, precum staniu, argint, aur, cupru, zinc, plumb, arsen, mangan, fier etc., la nivele de mai mult de 100 p.p.m. (1p.p.m. = 0,0001%).

În urma investigațiilor s-au pus în evidență următoarele aspecte:

- sticla este de tip silico-calco-alkalină;
- la toate brățărilor apar ca elemente principale Cu, Ca și Fe, ionii bivalenți de Cu și Fe fiind cei care conferă sticlei culoarea albastră;
- cele trei brățări de la Domnești, diferite între ele ca mod de realizare (două simple, executate dintr-o bară de formă neregulată și una cu nervuri în relief), au aceleași elemente principale în compoziție - Cu și Pb;
- la celelalte brățări descoperite pe raza orașului București, plumbul apare ca element minor (Grozăvești, Văcărești) sau doar în urme (biserica Flămânda);
- cele două brățări de la biserica Flămânda au o compoziție asemănătoare cu cea de la Văcărești dar diferă de exemplarul găsit la Grozăvești.

În urma acestor investigații s-a stabilit că brățărilor găsite în cimitirele de pe raza orașului București au la bază trei compoziții diferite. În cadrul aceleiași rețete întâlnim brățări diferite ca aspect (cele trei piese de la Domnești) iar în alte cazuri, brățări apropiate tipologic (cu secțiuni trunghiulară și nervuri în relief) au compoziție diferită, fapt ce indică existența mai multor centre de producție.

SUMMARY

Glass bracelets discovered in the Bucharesten area

by Ingrid Poll
and Gheorghe Mănușu Adameșteanu

Among the artefacts laid down in medieval tombs, and discovered in the Bucharest city area, the glass bracelets caught our attention. This frequent type of jewelry quite rare, was a subject of study for the researchers.

The oldest discovery occurred in Bucharest in the period of time between the two world wars, and it may be dated as having been manufactured in 2nd or 1st B.C. centuries.

In 1953 two fragments have been found at Radu-Voda, dated in the early feudal epoqe. But lacking accurate conditions the discovery may be dated in the 18th or 19th centuries. The samples were found in tombs as following: Vacaresti Monastery (1pc), Flamanda Church (2pcs), Paraschiva Domnesti Church (2pcs), Ordoreanu (1pc), Caldarii Vechi Church - Grozavesti (1pc).

Excepting the bracelet found at Ordoreanu, all others samples, as we believe, were made in our contry's work-shops. The bracelet from Ordoreanu is decorated with glass buttons incorporated in the bracelet paste body.

In order to get supplementary informations a composition fluorescence analize of the glass has been done. As a result it was found out that, glass Bracelet manufacturies existed between the 18th and 19th centuries.

²⁹ Până în prezent, singurele analize de compoziție chimică a unor brățări de sticlă au fost făcute la Cluj pe câteva piese din secolele XI-XIII, descoperite în Banat, cf. E. Stoicovici, A.M.N., XVII, 1980, p. 4 95-500..

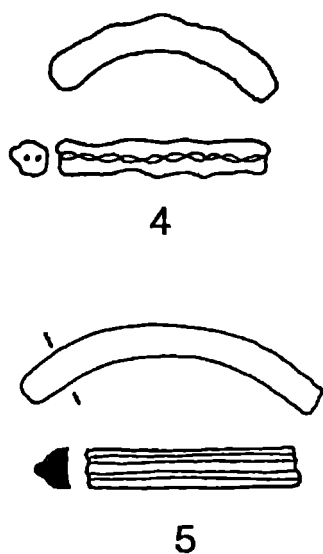
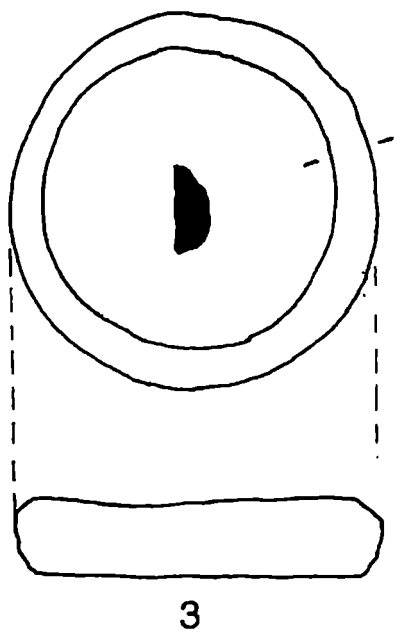
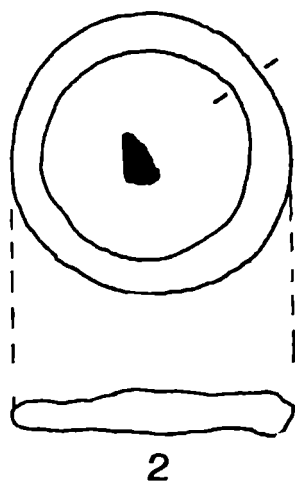
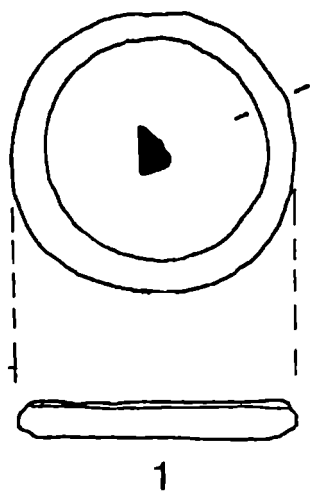

Fig. 1-2 - Flămânda
Fig. 3 - Văcărești

Fig. 4 - Nufăru
Fig. 5 - Brăila

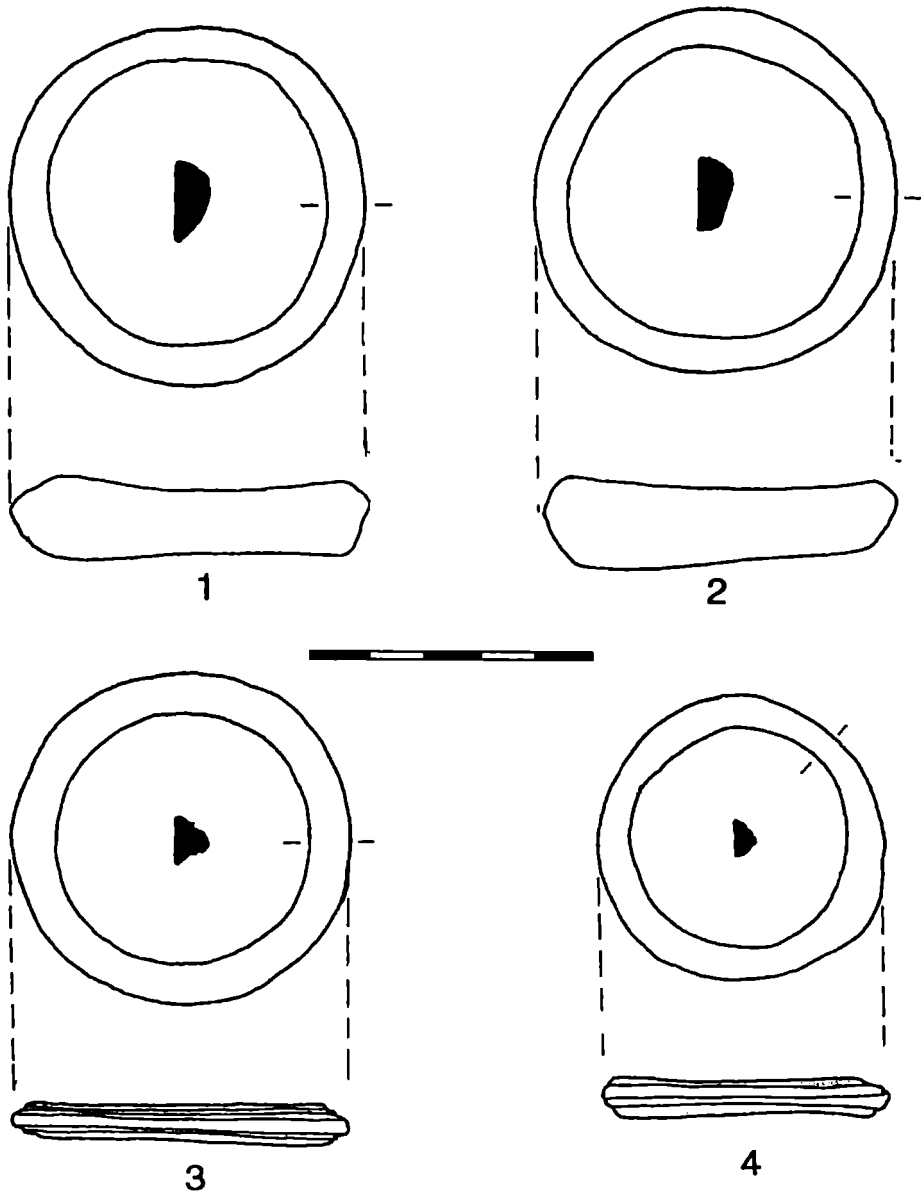

Fig. 1-3 - Domnești

Fig. 4 - Grozăvești

**Brățări de sticlă descoperite în necropolele de pe raza orașului București
Secolele XVIII– XIX
Analiza calitativă prin fluorescență de raze X**

Proporții elemente	Grozăvești 1995	Domnești 1	Domnești 2	Domnești 3	Biserica Flămânda 1	Biserica Flămânda 2	Mănăstirea Văcărești
Principale	Cu	Cu, Pb	Cu, Pb	Cu, Pb	Cu	Cu	Cu
Secundare	Ca, Fe	Ca, Fe, K	Ca, Fe, K	Ca, Fe, K	Ca, Fe	Ca, Fe	Ca, Fe, K
Minore	K, Mn Pb, Ti, Sr	Mn, Ti	Mn, Ti	Mn, Ti	K, Ti, As	K, As	Mn, Pb
Urme	Zn, Au	Zn, Sr	Zn, Sr	Zn, Sr	Mn, Pb Sr, Rb	Mn, Rb Mn, Rb	As

**Brățări de sticlă descoperite în România
Secolele XVII–XIX**

Proporții elemente	Brăila 1	Brăila 2	Nufăruie 1 jud. Tulcea	Nufăruie 2 jud. Tulcea
Principale	Cu	Cu	Ca	Ca
Secundare	Ca, Fe, K	Ca, Fe, K	Fe, Pb, Co	Fe, Pb, As
Minore	Mn, Pb, As	Mn, Pb, As	K, Cu	K, Cu
Urme	Au	Au	Mn, Zn, Sr, Rb, Ti	Mn, Zn, Sr, Rb

Principale = peste 3%

Secundare = 0,5–3%

Minore = 0,01–0,1%

Urme = p.p.m. – până la 0,01%

100 p.p.m. = 0,01%